

Museu de la Memòria de Montevideo. Un instrument per al desenvolupament de la consciència crítica¹

ELBIO FERRARIO

Arquitecte i director del Museo de la Memoria de Montevideo

1

1. Exposició permanent del Museo de la Memoria. Inauguració del museu, 10 de desembre del 2007. Fotografia d'Annabella Balduvino. © Arxiu del Museo de la Memoria. Montevideo.

La missió del MUME consisteix a “crear un espai a la ciutat de Montevideo per a la promoció dels Drets Humans, i la Memòria de la lluita per la Llibertat, la Democràcia i la Justícia Social, entenent-los com a conceptes culturals, inacabats i en permanent construcció”. Aquesta declaració de la nostra missió expressa l'èmfasi de la institució respecte al record: és la memòria de la lluita. El Museu de la Memòria respon a la necessitat urgent de simbolitzar la història del cop d'estat que es va produir al nostre país. Remarco el concepte ‘simbolitzar’ perquè és una categoria essencial a l'hora de parlar sobre com relatar i com vincular el passat amb el present. En la nostra missió també diem, finalment, que “en els temps d'incertesa sorgeix una gran certesa, i la memòria és una arma poderosa per a la identitat dels nostres pobles, ja que orienta la lluita per construir una societat millor, amb justícia social, democràcia, llibertat i solidaritat.”

Per això, la resposta a la pregunta bàsica de per què recordar és: cal fer-ho per construir una societat millor.

EL PATRIMONI I ELS RELATS DEL MUSEU

En la nostra visió, el patrimoni central de les nostres institucions és el dels valors de l'ètica de l'altruisme, sintetitzada en la solidaritat. Entre aquests, els drets humans ocupen un lloc destacat, en la seva dimensió de drets civils, polítics, econòmics, socials i culturals. També cal indicar, de manera clara, que les nostres institucions no són neutrals, sinó que són una eina de lluita per aquests valors, i que la Memòria és un camp de la lluita política.

¹ Aquest text va ser presentat a les XXIII Jornades de la Xarxa de Museus Locals que van tractar el tema “Museus, memòries i conflictes”, celebrades a l'Hospitalet de Llobregat l'1 d'octubre de 2010. El nostre agraïment a la Diputació de Barcelona per permetre'n la publicació.

2 i 3. Sede del Centro Cultural Museo de la Memoria - MUME. ©Archivo del Museo de la Memoria. Montevideo.

Al museu tradicional, el coneixement que transmet s'entén com a unificat, objectiu, i els objectes són considerats font de coneixement per si mateixos. Es tracta d'una posició fixa de l'objecte en l'espai, que genera significats que no poden ser intercanviats o qüestionats. L'objecte té una legitimitat i autoritat intrínseques.

En la nostra institució, els subjectes se situen en un primer pla respecte dels objectes, que són compresos com a portadors de significats, versions, visions i múltiples interpretacions. El museu mateix és entès com un espai de significat, amb diferents perspectives que reconeixen mirades diverses. La consciència de la pluralitat de significats va de la mà amb la percepció del caràcter narratiu del museu i de la seva constant presa de partit des del moment en què se seleccionen uns objectes, i no uns altres, i es privilegien unes lectures sobre unes altres.

En reconèixer la multiplicitat de veus, ens adonem que la construcció dels significats al museu no pot estar només en mans dels organitzadors o dels especialistes, sinó que hi participaran moltes persones i col·lectivitats. El museu és una zona de conflicte, de controvèrsia i de contestació on apareixen discursos alternatius.

Com a part de la mateixa concepció que va donar lloc al nostre museu, es va anar formant una comunitat que el sosté. L'Associació d'Amigues i Amics del Museu de la Memòria integra un ampli ventall d'organitzacions socials, sindicals i de drets humans, que van participar en el seu procés fundacional i que són el fonament d'aquesta comunitat. Però també hi ha d'altres organitzacions –com ara escoles, instituts, clubs de nens, ONG, esglésies, o el centre comunitari de la zona– que formen la xarxa d'entitats i veïns en què està integrat el museu i que aporten la visió i els requeriments des de la mateixa comunitat, promovent-hi activitats i línies de treball. Finalment, també els sectors acadèmics tenen múltiples contactes amb el Museu de la Memòria, ja sigui a través de convenis, acords de treball específics o recerques realitzades des de les diverses universitats i facultats i que després són preses en consideració per la nostra institució.

Tots aquests subjectes són actors rellevants en la construcció dels relats, però hi ha un altre element actiu, quotidià i massiu, que és el més important: el públic que visita el museu. Aquest, realitza les pròpies lectures dels objectes, interpel·la, dona respostes i genera conflictes interpretatius. L'equip docent treballa a partir d'aquestes demandes tot provocant la reflexió dels visitants.

HISTÒRIA I MEMÒRIA

Ens sembla necessari fer unes breus reflexions sobre història i memòria, sobre les seves relacions i diferències, ja que som un museu de memòria i no un d'història, encara que ens hi recolzem. Història i memòria són dos camps de relació amb el passat, però no són equivalents. La seva dissemblança no rau

en la qualitat d'allò representat, sinó en les seves pretensions, ja que ambdues tracten "del que ja va ser" o "del que està sent".

La història, operació intel·lectual que s'esforça per establir els fets del passat i tornar-los intel·ligibles, té com a aspiració la reconstrucció d'aquell per portar-nos-el com més a prop millor "tal i com va succeir". La història s'ocupa de buscar la *veritat històrica* d'un pretèrit immodificable, encara que aquesta sigui sempre provisional, com saben els cronistes. D'altra banda, la Història tracta d'allunyar-se de la subjectivitat per aprehendre el passat sense les *obnubilacions de la passió*.

En canvi, la memòria exigeix credibilitat i versemblança, tot establint un estatut de "veritat - fidelitat". Aquesta idea designa una afeció al passat a través del record; és a dir, marcat pel seu caràcter afectiu. La memòria tracta de construir un sentit per a qui recorda un passat amb el qual se sent unit per un vincle especial. Implica una relació de la persona amb el propi passat i amb el que intenta fer amb el seu futur. Hi apareix, doncs, una intencionalitat com a element essencial. El coneixement històric és acumulatiu, la Memòria és canviant. Es pot recordar molt o poc, una cosa o una altra, d'una manera o d'una altra. Podem dir, en definitiva, que les característiques de la Memòria són la subjectivitat, la intencionalitat i el significat.

COM REPRESENTAR

La memòria no existeix si no s'expressa en una producció material, construint elements en què es plasmí. Representar és fer **present** el que no hi és, és actualitzar l'**absència**, portar-la de nou a la nostra consciència. Quan parlem de representar ens introduïm, doncs, en el camp de la producció simbòlica. Els fets passats només podem fer-los presents a través d'un símbol que implica una relació analògica entre el significat i el significat. Mitjançant aquest, el pensament fa al·lusió a allò absent i imagina el que, més enllà de tot llenguatge, és de l'ordre de l'inefable. Ara bé, com narrar l'inenarrable? Per exemple, com relatar la tortura? El símbol, superposició inesgotable d'estrats de sentit, fa parlar l'enigma, i el mite, l'art i la religió són de l'ordre d'allò simbòlic.

En la nostra experiència, l'art ens apareix com un instrument destacat per representar la memòria, i per vincular passat i present. La creació artística incorpora la subjectivitat, la intencionalitat i el significat, qualitats que definim com a característiques del record. En l'art, la realitat es revela a l'home i la humanitat és posada davant la seva pròpia realitat. Tota obra d'art ens mostra un doble caràcter amb una unitat indissoluble: és l'expressió de la realitat, però, simultàniament, crea una tangibilitat que no existeix fora o abans de l'obra, sinó precisament només en ella. Amb l'art es construeix un sentit per al passat, i també un present des d'aquesta realitat que crea el mateix art. Les obres artístiques generen un esdeveniment en la persona que s'hi enfronta i produeix una singularitat per a la qual cadascú construeix el propi relat.

4. Visita del poeta Marcos Ana al Museo de la Memoria. 15 de maig del 2008. © Arxiu del Museo de la Memoria. Montevideo.

VINCULANT EL PASSAT AMB EL PRESENT

El nostre museu destaca els valors sostinguts pels nostres pobles en les lluites socials i polítiques, que continuen d'una manera o altra vigents, ja que la memòria ens interessa considerant les urgències del present, sabent també que cal situar-la en el seu context, en les claus del seu temps, les quals no són les del present, però que serveixen per a la comprensió de les tasques que ens plantejem per al futur.

Respecte a les dictadures del con sud d'Amèrica, s'ha plantejat sovint la pregunta "per què", en relació amb les causes. Però el que ens hem de plantejar, i que respon més incògnites, és "per a què?", quant a les finalitats de les dictadures. Més enllà de les particularitats de cada país, és evident que l'element constant és la imposició del model capitalista neoliberal i el reajustament del sistema i la globalització del mercat, posant tot el poder de l'estat per reprimir la població que s'oposi a aquests objectius. La gran majoria és perjudicada pel model imposat i, d'aquesta manera, queden violats els seus drets econòmics i socials, de la mà de la conculcació dels propis drets civils i polítics. Així, es manifesta la injustícia estructural del sistema, per al qual les dictadures recents van ser funcionals, i s'aclareix quin va ser el "crim original" comès per tots els lluitadors reprimits, que no va ser un altre que orientar les transformacions per procurar una major justícia social.

Avui en dia, la injustícia estructural del sistema es manté, de manera que no podem considerar que hi hagi solucions finals perquè el passat pugui presentar-se només com a història i no com a conflicte present. L'acció dels museus de la memòria s'orienta al desenvolupament de la consciència crítica sobre la societat on vivim, revelant allò ocult, obrint la memòria en debat continu, reconeixent la pluralitat de veus i la xarxa de memòries en diàleg, tensió i disputa. El treball sobre la memòria del passat recent és, en definitiva, una reflexió sobre la societat humana en totes les seves dimensions: tracta de respondre l'interrogant de com va ser que va passar allò que va succeir.

L'ART EN L'EXPERIÈNCIA D'UN MUSEU SOCIAL

El Museu de la Memòria és un espai social, inserit en els conflictes de la societat contemporània. El centre de la seva activitat són les exposicions, que com a totalitat són una creació artística; ara bé, es basen en un principi elemental del muntatge: dos objectes col·locats l'un al costat de l'altre creen una situació inèdita, un nou significat. Aquest principi va alimentar el surrealisme, el fotomuntatge i el mètode cinematogràfic d'Eisenstein. Es vincula amb el principi de l'associació, com a fonament general de la significació, i com a principi elemental humà.

L'exposició crea una nova imatge que supera els objectes que reuneix i l'espectador hi entra en relació. Crea un discurs espacial i és un lloc de lectura dels objectes i implica una posada en escena. És una representació dels fenòmens dels quals es vol donar compte, i no és la manifestació en si mateixa.

Amb l'exposició construïm una sintaxi, un sentit únic per al conjunt i una independència per a les parts. La diversitat dels significats imposa establir arguments rizomàtics que donen lloc a diversos recorreguts. No es tracta d'establir estructures contínues, sinó nuclis que en disparin la lectura.

5, 6, 7 i 8. Inauguració MUME. Performance artística de Clemente Padín (artista plàstic, ex pres polític) el dia de la inauguració del museu, el 10 de desembre del 2010. © Arxivi del Museo de la Memoria. Montevideo.

Finalment el guió es construeix amb tots els elements que ens interessa posar en l'espai, tot plasmant el discurs de la mostra amb un projecte expositiu. D'altra banda, s'hi expressa el concepte artístic de *performance*, en una interacció entre l'obra i les persones.

EL GUIÓ DEL MUME

El guió del MUME té set unitats temàtiques: 1) La instauració de la Dictadura, 2) La Resistència Popular, 3) El Confinament: les presons, 4) L'Exili, 5) Els Desapareguts, 6) La Recuperació Democràtica i la Lluita Popular per la Veritat i la Justícia i 7) Històries inacabades i nous desafiaments.

Aquesta estructura temàtica funciona com a columna vertebral de l'exposició per contenir els diferents relats de manera ordenada i vinculada per a la comprensió integral. Aquestes unitats es despleguen des de múltiples opcions, mantenint una estructura oberta en forma creativa. Per realitzar això, el disseny de cada una s'enriqueix amb propostes a través dels anomenats espais oberts, que donen lloc als programes d'exposicions temporals. D'aquesta manera, es promou la més àmplia participació ciutadana i interdisciplinària –investigadors, ciutadans, educadors i diferents expressions artístiques– en la tasca de comunicar i expressar les diverses lectures que la memòria planteja.

ELS TALLERS D'EXPRESSIÓ ARTÍSTICA COM A ESPAIS DE REFLEXIÓ

Els tallers d'expressió artística són part d'un pla d'acció que promou la construcció de nous paradigmes culturals que siguin la base d'una ciutadania parti-

9 i 10. Plaça de la Bandera, Montevideo. Intervenció urbana del museu (autors: Annabella Balduvino i Elbio Ferrario) a la Plaça de la Bandera, Montevideo, octubre 2008 a gener del 2009, titulada "MÁS DE 200" (homenatge als detinguts desapareguts). Amb aquestes intervencions urbanes desenvolupem el concepte de "museu sense parets", agafant tot el territori com a camp d'acció. Fotografies d'Annabella Balduvino. © Arxiu del Museo de la Memoria. Montevideo.

cipativa. Per això, els espais col·lectius de desenvolupament expressiu i artístic compleixen un paper bàsic en la consolidació del sentit de pertinença, en la cohesió social, en la posada en valor dels drets humans, en la construcció de la memòria del passat recent i en l'aprofundiment de la democràcia.

Diem que la cultura és un dret essencial de l'home. La seva necessitat és prioritària, al mateix nivell que l'alimentació, la salut o l'habitatge. En l'emergència social, la cultura és un factor d'integració, amb l'objectiu de construir la identitat, contenir, expressar i elaborar els mites dels marginats i exclosos, recolzant-se en dos tipus de treballs: 1) tallers complementaris de la visita al Museu de la Memòria, i 2) tallers permanents d'expressió i d'integració social.

Els primers es porten a terme després de la visita de grups organitzats d'alumnes. L'objectiu és sensibilitzar i reflexionar sobre les temàtiques que conté l'exposició, utilitzant diverses tècniques artístiques com a mediadores amb els objectius del museu. Els objectius específics dels tallers són de dos tipus: d'una banda, habilitar els visitants per posar la seva veu a les temàtiques que aborda el museu, promoure'n la sensibilització i la reflexió; de l'altra, construir un relat des de la participació que apunti a la permanent interacció entre la proposta del museu i les persones que el visiten. A partir d'aquests tallers, es plantegen diverses accions que intenten generar en els visitants un espai d'intercanvi, de confrontació de mirades, i, per sobre de tot, de reflexió.

Amb les institucions educatives, es realitzen els tallers permanents d'expressió i integració social, que resulten molt útils si tenim en compte que, en la zona del museu, hi ha un gran nombre de persones en situació social vulnerable. Per això, entre aquests tallers artístics hi sobresurten els de teatre, per la seva capacitat d'integració.

TEATRE AL MUSEU

Si la definició de drama implica bàsicament un desenvolupament de l'acció, una manera de moure's en l'espai i donar vida als continguts intel·lectuals, no hi ha millor estratègia que plantejar dramàticament un fet per transformar i personalitzar els missatges educatius. És el teatre i la seva virtut artística allò que abraça, en una conjunció òptima, totes les arts, com a vehicle de continguts.

A través de l'expressió teatral motivem i despertem interessos, fem una crida a informar i a formar un individu ple, pel que fa a l'harmonia entre la intel·ligència i l'emotivitat. Tot allò que no ens involucra, que no ens comprengui, serà lletra morta o, pitjor encara, continguts sense ales. El teatre i les seves possibilitats són un mitjà privilegiat que ens permetrà actualitzar els continguts, en el sentit de fer-los viure, en l'instant mateix de la seva contemplació, motivant noves experiències a través de l'estudi i la recerca.

Els objectius són, d'una banda, establir un pont, tot incorporant un llenguatge diferent com a mitjà d'aprenentatge que resulti entretingut (prenent la definició de Brecht sobre entreteniment), i, de l'altra crear nous ambients perceptius, transformant el tallerista amb una nova experiència personalitzada, estimul-lo a buscar en el propi passat, en el del país i en el d'Amèrica Llatina, per trobar explicacions al seu present.

